

Demokratisk bæredygtighed – breve fra laboratoriet

Maria Frahm Bjørn, projektleder, Dronning Marys Center, Københavns Universitet, mafb@samf.ku.dk

Katia Dupret, lektor, ph.d. og centerleder ved Center for Social Bæredygtighed, Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet, katia@ruc.dk

Lise Tjørring, programleder, Dronning Marys Center, Københavns Universitet, alt@samf.ku.dk

Ole B. Jensen, professor, Institut for Arkitektur og Medieteknologi, Aalborg Universitet, obje@create.aau.dk

Stefan Gaarsmand Jacobsen, lektor og centerleder, Center for Applied Ecological Thinking (CApE), Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet, stefangj@hum.ku.dk

Demokratisk bæredygtighed fremstår som et attraktivt ideal for fremtiden, men begrebet rummer mange forskellige fortolkninger og dilemmaer. I projektet Impact Lab 2.0 har 15 forskere og praktikere undersøgt begrebets muligheder og udfordringer i arbejdet med den grønne omstilling. Med afsæt i breve skrevet af deltagerne analyserer artiklen centrale spændinger i forståelsen af forholdet mellem demokrati og bæredygtighed. Brevene peger blandt andet på forskellige syn på demokrati – som enten et politisk system eller en livsform – samt på spørgsmål om inklusion, ulighed og retfærdighed.

Samtidig fremhæves sammenhængen mellem demokratisk bæredygtighed og det økonomiske system. Et gennemgående tema er forholdet mellem tid og handling, hvor behovet for hurtige løsninger kan komme i konflikt med demokratiske processer. Endelig rejser flere bidrag spørgsmålet om, hvorvidt bæredygtighed er et tilstrækkeligt mål, eller om regeneration kan være et mere ambitiøst og langsigtet alternativ.

Boks 1: Brevskriverne

Anne Sofie Møller Askholm, klimakoordinator, Vejen Kommune,

Claus Wilhelmsen, miljøplanlægger, Klima-, Miljø & Teknikforvaltningen, Københavns Kommune

Cornelia Seger Jakobsen, Strategic Project Manager, BLOXHUB

Katia Dupret, lektor, ph.d. og centerleder ved Center for Social Bæredygtighed, Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet,

Lilian Andresen, analytiker, formidler og projektleder, Kulturens Analyseinstitut

Line Kryger Aagaard, adjunkt, Institut for Byggeri, By og Miljø (BUILD), Aalborg Universitet

Lise Herslund, lektor, Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet

Lone Riisgaard, lektor og centerleder, Socio-Economic Research Centre, Institut for Samfundsvidenskab og Erhverv, Roskilde Universitet

Morten Friis, specialkonsulent, Democracy x

Ole B. Jensen, professor, Institut for Arkitektur, Design og Medieteknologi, Aalborg Universitet

Pernille Møller Rendal, afdelingschef i Klima- og Miljøafdelingen, Mariagerfjord Kommune

Sofie Larsen Kure, projektleder, Grøn Kirke

Stefan Gaarsmand Jacobsen, lektor og centerleder, Center for Applied Ecological Thinking (CApE), Københavns Universitet

Susanne Højlund, lektor, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet

Thomas Sture Rasmussen, verdensmålskoordinator, Danmarks Biblioteksforening

Breve om demokrati og bæredygtighed

Demokratisk bæredygtighed fremstår i dag som et både tillokkende og uklart begreb. Tilløkkende, fordi det lover at forbinde to normative idealer: demokrati og bæredygtighed. Uklart, fordi sammenkoblingen ikke giver sig selv. Demokratisk bæredygtighed kan ikke reduceres til hverken en metode, et mål eller en bestemt demokratiform. Det er snarere et åbent og konfliktfyldt begreb, der peger både på udfordringen ved og nødvendigheden af at forhandle nye balancer mellem vores idealer for samfundets indretning – såsom hvordan vi vil leve sammen og skabe nødvendige forandringer med hinanden og med *mere-end-menneskeligt* liv indenfor de planetære grænser. Derudover er demokratisk bæredygtighed ikke blot et spørgsmål om forhandling og deliberation, men også om praktisk levede liv: om hvordan vi handler, lever og indretter os i hverdagen. Demokratisk bæredygtighed kan dermed forstås som en vedvarende praksis: en måde at organisere uenighed, fordele byrder, skabe mening og udvikle handlekraft i en tid, hvor både demokratiske og økologiske vilkår er under pres. Men det er ikke den eneste forståelse, som er på spil.

Demokratisk bæredygtighed er ikke blot et spørgsmål om forhandling og deliberation, men også om praktisk levede liv: om hvordan vi handler, lever og indretter os i hverdagen

Ambitionen med denne artikel er ikke at fastlægge én entydig definition begrebsligt eller praktisk af demokratisk bæredygtighed. I stedet behandles demokratisk bæredygtighed som et problemfelt for forskning såvel som praksis, hvor forskellige forståelser og væremåder brydes. Artiklen bygger på en samling breve skrevet af forskere og praktikere, som alle er inviteret til at tænke højt, tvivlende og erfaringsnært over fænomenet. Brevene viser, at relationen mellem demokrati og bæredygtighed er præget af spændinger, konflikter, uafklarede og sanselige dilemmaer. Vi inviterer læseren til at dykke ned i og tænke med på disse spændinger – både begrebsligt og i praksis.

Metodiske refleksioner

Metodisk trækker artiklen på kvalitativ, refleksiv forskning, hvor skrivning og narrative former forstås som vidensproducerende praksisser. Som et kreativt

og undersøgende greb bygger artiklen på en samling breve skrevet af forskere og praktikere, der er inviteret til at undres og dele deres personlige refleksioner over begrebet demokratisk bæredygtighed. Dette er foregået i regi af projektet Impact Lab 2.0, hvor 15 forskere og praktikere over ti måneder har undersøgt begrebet. Brevene blev til i en skriveøvelse, hvor opgaven var at skrive et brev til en nær faglig sparringspartner eller mentor. Brevene er ikke produceret som svar på et fast spørgeskema eller anden stramt defineret ramme, men er skrevet gennem en åben invitation til refleksion. Inspireret af Richardson og St. Pierre (2000) anskuer vi brevskrivning som en metode, hvor analytisk indsigt kan opstå gennem selve skriveprocessen. Formålet med at vise de mange stemmer fra brevene i artiklen har været at fastholde begrebets udforskende karakter og skabe plads til situeret viden, tvivl, begrebslig og sanselig bevægelse. Brevskrivning er en klassisk genre, som historisk set også har været brugt af akademikere og som tidligere var nødvendig for at udveksle tanker over store afstande, men som i en tid med onlinemøder og global telefonforbindelse er uddøende: personlige og reflekterende breve med plads til ufærdige tanker og halve ideer. Eksempler på disse gælder f.eks. dem, som Hannah Arendt og Martin Heidegger skrev gennem en livstid, og de mere offentlige breve som f.eks. brevet ”Hvorfor krig?”, som Albert Einstein skrev til Sigmund Freud.

Som et kreativt og undersøgende greb bygger artiklen på en samling breve skrevet af forskere og praktikere, der er inviteret til at undres og dele deres personlige refleksioner over begrebet demokratisk bæredygtighed

Brevformen muliggør en kombination af analytiske overvejelser, personlige erfaringer, følelsesmæssige reaktioner og normative positioner, som ofte udgrænses i mere standardiserede forskningsdesigns (Dupret og Krøjer, 2023). Dermed synliggøres ikke blot, hvad demokratisk bæredygtighed kan betyde som begreb, men også hvordan det opleves, forhandles og problematiseres i forskellige kontekster.

Brugen af breve kan samtidig placeres i forlængelse af institutionel etnografi og praksisorienteret forskning, der tager udgangspunkt i aktørers beskrivelser af hverdagsliv og erfaring som indgang til analyse af bredere sociale og institutionelle relationer (Smith, 2005). Artiklen inddrager desuden skribentens egen stemme som en del af materialet, inspireret af refleksiv og autoetnografisk metodologi, hvor subjektiv positionering og erfaringsnær skrivning betragtes som analytiske ressourcer frem for metodiske svagheder (Ellis et al., 2011). Ved at lade brevene indgå som empiri snarere end som overordnet analytisk ramme skabes transparens omkring positionering og normativitet. Brevene er citeret i teksten – men i anonymiseret form og med tilfældig nummerering.

Analytisk er brevene læst på tværs med henblik på at identificere gennemgående temaer, begrebslige forskydninger og centrale spændingsfelter. Målet har ikke været tematisk mætning i klassisk forstand, men at udvikle en begrebslig og praktisk spændvidde, der kan rumme materialets mangfoldighed. Citater anvendes derfor ikke som repræsentative udsagn, men som analytiske og poetiske nedslag, der tydeliggør forskellige måder at forstå, sanse og problematisere demokratisk bæredygtighed på. Metoden søger således ikke at fastlægge en endelig definition, men at åbne begrebet som et refleksivt rum. Artiklen spejler dermed sin genstand: demokratisk bæredygtighed udfoldet og skabt gennem dialog, feedback og løbende genforhandling.

Demokrati som system og livsform

Nogle af de mest gennemgående spændinger i brevene spejler velkendte diskussioner fra litteraturen og samfundsdebatten om henholdsvis demokrati og bæredygtighed. En af disse er en gennemgående spænding mellem demokrati forstået som et ”system” med teknikker, regler, lovgivning og procedurer og demokrati forstået som et udtryk for en ”kultur”, hvor omgangsformer, samtalen, håndtering af uenighed, tolerance, hverdagspraksisser, værdier og normer står centralt. Denne spænding ses på tværs af breve, men fremhæves eksempelvis i dette brev:

”Demokratisk bæredygtighed er struktur for inddragelse, det er institutioner, lovgivning, bevillinger og på den anden side dialog, relationer, fællesskaber og ikke mindst evnen og muligheden for at handle for alle” (brev 7).

Juristen og højskoleforstanderen

I efterkrigstidens Danmark var et lignende skel centralt i tidens store diskussioner om demokrati.

De to synspunkter er særligt forbundet med jura-professoren ved Københavns Universitet Alf Ross, og højskoleforstanderen fra Krogerup Højskole Hal Koch. Ross så primært demokratiet som en teknik eller et system, mens Koch stod på, at demokrati snarere er en måde at omgås på, en livsform (Koch, 1945; Ross, 1946). Selvom det er 70 år siden, at denne diskussion bølgede, genfindes spændingen i brevene (f.eks. brev 7 og 9).

De to demokratiforståelser fremhæver forskellige dele af demokratisk sameksistens og kan dermed give forskelligt indtryk af vores tids demokrati og dets kvaliteter og udfordringer, men også hvordan bæredygtighed kan blive demokratisk. Nogle brevskrivere er bekymret over en stigende tendens til, at samfundets problemer ses som noget, som skal måles og vejes og ”løses” gennem teknisk regelstyring. Altså at balancen er uhensigtsmæssigt forskudt mod det tekniske og systemiske demokrati på bekostning af det kulturelle og værdimæssige, og at dette undergraver systemets institutioner:

”Hvis vores demokratiske institutioner lider af stiafhængighed, som gør, at de ikke er i stand til at indtage feedbacks (både fra borgere, videnskab og økosystemer), hvordan ny-tænker og [ny]skaber vi så vores institutioner på måder, så de bliver i stand til det? Således at institutionerne kan genoverveje deres egne måder at operere på?” (brev 9).

Her peges på, at løsningen kan findes i livsformen selv, men at denne er udfordret, fordi den kræver meget af dem, som deltager:

”Demokrati er ikke et system eller en teori, men en livsform og et sindelag, som kræver tid og læring og ikke mindst træning i at balancere mellem at være åben og være modig og kunne stille de spørgsmål, der inviterer til mere bæredygtighed” (brev 7).

Det påpeges altså, hvordan demokratisk kultur er af en særlig karakter, som tillæres fra barnsben og skal dyrkes og understøttes – også i forhold til demokratiske institutioner gennem hele livet. Dette fokus på kulturen dukker også op i forbindelse med, at brevene adresserer den ”oprindelige” bæredygtighedsudfordring:

”Når ’demokratisk’ sættes sammen med ’bæredygtighed’, tænker jeg demokrati anderledes, end når man normalt snakker om, at noget er demokratisk, retfærdigt, repræsentativt. I denne sammenhæng tænker jeg demokratisk som noget, der handler om den menneskelige faktor. Man kunne måske sige ’folkelig’ eller det fælles aspekt af at være mennesker” (brev 10).

Brevskriverne beskriver spændinger mellem de to demokratiforståelser. De synes netop i forbindelse med bæredygtighed at pege i forskellig retning for demokratisk hverdagsliv. Og flere udtrykker deres bekymring for, at der er en uhensigtsmæssig forskydning mod prioritering af det tekniske og systemiske på bekostning af det kulturelle og værdimæssige (brev 5). Dette har nemlig betydning for, hvordan demokratiet kobles til bæredygtighed.

Store samfundsudfordringer kan give anledning til, at vi udfordrer de faste antagelser, vi har, om samfundets indretning. Sådan er bæredygtighed en udfordring, som sætter demokratiet i nyt lys. Det giver lejlighed til at bringe gamle debatter op til overfladen og genoverveje vores faste antagelser. For nogle kan bæredygtighed blive linsen, der synliggør eksisterende udfordringer med demokratiet, som vi kender det, men måske tilbydes der samtidig en mulighed for, at demokratiet kan gro.

Inklusion, ulighed og retfærdighed

Udover at sætte spørgsmålstejn ved, om demokratiet er system eller livsform, har mange af brevskriverne overvejelser om, hvad demokrati kræver, heriblandt hvilke sociale betingelser der er nødvendige, for at bæredygtighed kan være demokratisk. Her dukker bl.a. spørgsmål om inklusion op: Er de rigtige med i det demokratiske fællesskab? Spørgsmål om lighed dukker også op: Har vi alle lige mulighed for at gøre os gældende i det demokratiske fællesskab?

Og endelig stilles der spørgsmål om retfærdighed: Hvad skal der til for, at demokratisk bæredygtighed bliver retfærdig? Enten fordi demokratisk bæredygtighed opfattes som en proces, som skal opretholde retfærdighed gennem gode demokratiske procedurer, eller fordi retfærdigheden ses som et endemål indbygget i demokratisk bæredygtighed.

Inklusion i de politiske systemer

Der er en stor opmærksomhed på og bekymring over, hvordan demokratisk bæredygtighed kan være et fælles projekt og blive et fællesskab, alle er en del af. Brevskriverne gør mange overvejelser om, hvilken form for inklusion det kræver. Skal demokratiet sikre, at alle har en stemme? At alle kan deltage? Eller at alle bliver hørt? Når store beslutninger skal træffes om fremtiden, kan man ikke nødvendigvis være enige i alle beslutninger, men hvor går grænserne for, hvad det vil sige at være inkluderet og deltage? Er man inkluderet, når man kan være med til at skabe nye fælles visioner? Eller er det vigtigste at inddrage borgere direkte i konkrete beslutnings- og implementeringsprocesser? Sådanne spørgsmål om demokratisk tilstrækelighed fylder i mange af brevene, ikke mindst med det formål at sikre politisk lighed mellem borgere i det demokratiske fællesskab.

Nogle af brevene synes fulde af optimisme, f.eks. når demokratisk bæredygtighed defineres som ”en inkluderende, fair og socialt retfærdig transformation mod et samfund, hvor alle trives inden for de planetære grænser” (brev 9), mens andre er præget af bekymring for, hvordan kombinationen af demokrati og bæredygtighed kan realiseres uden at skabe polarisering og splittelse (brev 1, 4 og 6). For andre igen er bekymringen, at demokratisk bæredygtighed bliver en undskyldning for ikke at handle, før der er skabt fuld konsensus, og ingen råber veto (brev 11). Endelig er en del af brevene optaget af, hvordan man håndterer, at der er forskellige opfattelser af, hvad demokratisk bæredygtighed kan betyde for forskellige grupper borgere:

”Vi er nødt til at kunne have forskellige forståelser og udgangspunkter for, hvad bæredygtighed er, ellers finder det ikke vej til alle gennem demokratiske processer” (brev 5).

Mindretal, flertal og uretfærdighed

På tværs af brevene ses overvejelser om, hvordan der sikres retfærdighed i demokratiske beslutningsprocesser, og hvordan der tages hensyn til udsatte mindretal:

”Flertallets magt er ikke demokrati... I demokratiet tager vi hensyn til de svage, til mindretallet. Derfor er den bæredygtighedsindsats, man arbejder med i dag, ikke demokratisk” (brev 6).

Brevskriverne er særligt opmærksomme på, hvordan forandring i bæredygtighedens navn kan opfattes som uretfærdig, da den kan underbygge eksisterende uligheder og konfliktlinjer i samfundet. Det kan f.eks. være forholdet mellem land og by, som sættes på spidsen i debatter om landbrugets udledninger: ”Det er et demokratisk problem, fordi byrden af et fælles problem bliver placeret, hvor [...] de fleste er rigtig langt fra de nationale beslutningsprocesser og udfordret på hverdagsøkonomien i forvejen. Det er uretfærdigt” (brev 6).

Et andet spørgsmål indenfor dette tema handler om, hvad demokratisk bæredygtighed betyder for ”almindelige mennesker”, her forstået som dem, der ikke til daglig tænker på at deltage i bæredygtighedsdebatten. Flere brevskrivere overvejer, om begrebet demokratisk bæredygtighed har potentiale for at samle bredt og på tværs:

”I et rigt land som Danmark handler det [bæredygtighed] f.eks. om vores høje forbrug af ressourcer og energi. Det kommer helt tæt på borgernes hverdagsliv, fordi det handler om, hvad vi spiser, hvordan vi klæder os, bevæger os rundt og bor. Det har traditionelt været anset som et område uden for den politiske sfære, og derfor har politikere og embedsværket [haft] svært ved at træde ind på dette domæne” (brev 9).

Klimatiltag om forbrug og arealanvendelse synes altså at gå over grænserne for, hvad mange opfatter som privat. Når klimapolitiske mål udfordrer hverdagen, værdier og kulturelle omgangsformer, kan det støde borgere, som opfatter f.eks. forbrug som noget, der ikke bør være genstand for samfundets indblanding (brev 8 og 9).

Dette kan udfordre opbakningen til bæredygtighedsinitiativer, men også skabe konflikt om demokratiets rolle – og måske ligefrem undergrave demokratiske institutioners legitimitet. Det ser nogle af brevskriverne som en trussel for, at demokratisk bæredygtighed, som begreb, finder bredere opbakning i befolkningen, mens andre ser det som en del af en nødvendig udvikling af demokratiet.

Demokrati for de ikke-menneskelige og retfærdighed mellem arter

Der findes også i flere af brevene mere radikale ideer om, hvordan demokratisk bæredygtighed kan være inkluderende og tilbyde retfærdighed ud over de menneskelige fællesskaber.

"Er demokrati kun for mennesker, eller bør demokrati også inkludere det ikke-menneskelige på lige fod?" (brev 11) spørges der eksempelvis. Kan demokratisk bæredygtighed tilstræbe retfærdighed mellem mennesker og andre arter? Kan det indeholde omsorg for økosystemer og ikke-mennesker? Og skal demokratisk bæredygtighed som projekt finde løsninger på, hvordan mennesker og andre arter kan leve bedre sammen? Disse spørgsmål udfordrer vores demokratiske fantasi og skubber til grænserne for, hvad demokratisk bæredygtighed kan rumme.

Hvorfor egentlig demokrati og bæredygtighed?

Flere peger i forlængelse heraf på, at der er brug for demokratisk fornyelse – nye værktøjer og nye demokratiske formater, som kan skabe dybere inklusion og mere direkte deltagelse. Brevskriverne refererer bl.a. til den litteratur og praksis, som kaldes demokratisk innovation (f.eks. OECD, 2020; Elstub og Escobar 2019).

Målet er, at demokratiet skal finde nye måder at rumme "alle". Det er der i brevene to argumenter for. Det ene argument handler om, at deltagelse skaber legitimitet i et demokratisk samfund. Alle, der er berørt af en politisk beslutning, skal have ret til være inkluderet i den politiske proces og "få deres perspektiv anerkendt i processen" (brev 10).

Det andet argument handler om, at målet – bæredygtighed – kun kan opnås på demokratisk vis, for

ellers ændrer folk ikke adfærd. Fællesskab forstås her som forudsætningen for at skabe bedre og mere effektive løsninger: "De demokratiske processer kan være med til at fremme bæredygtigheden: at ud af de svære samtaler, vores uenigheder og forskelligheder kan vi alligevel se en fælles vej henimod mere balance og en bæredygtig fremtid" (brev 5).

Dette er en løbende spænding, som brevene afvejer forskelligt. Selvom begge tilgange tilbyder svar på spørgsmålet om, hvad "demokrati" skal gøre for "bæredygtighed", findes der her en begrebslig åbenhed.

Brevene trækker som tidligere nævnt på klassiske overvejelser omkring demokratiets muligheder og udfordringer for at leve op til vores forventning om retfærdighed, politisk lighed og demokratisk inddragelse, når vi vil adressere bæredygtighed. Men nogle spørgsmål – f.eks. om hvordan det demokratiske fællesskab kan udvides til at inkludere mere end mennesker, forbliver ubesvarede. Det kunne være en indikation på, at vi endnu søger et nyt type tankegods til helt at forstå, hvad demokratisk bæredygtighed kan blive i fremtiden.

Bæredygtige økonomier

Udover at kredse om sociale, kulturelle og miljømæssige aspekter af demokratiet problematiseres den økonomiske vækstmodel også i flere af brevene. Som en brevskriver nævner, handler demokratisk bæredygtighed også "i høj grad om økonomi" (brev 6). Dette giver anledning til mange overvejelser hos deltagerne, både hvad angår det realistiske i at skabe nye og bæredygtige økonomiske strukturer, og hvordan indlejringen bedst kan forstås og udvikles.

En brevskriver fremhæver demokratisk ejerskab som en politisk innovation til at opnå demokratisk bæredygtighed: "Der er behov for, at demokratiet styrkes og væves ind i flere dele af samfundet. F.eks. er de færreste virksomheder og organisationer styret demokratisk. Hvad vil der ske, hvis store forurenende og ikke-grønne virksomheder blev styret demokratisk?" (brev 3).

I samme brev rejses samtidig en mere generel problemstilling om værdi og værdisætning: "Skal [økonomien] være grundmålestokken for alle initiativer, og skal Finansministeriet bevare sin høje rang

blandt de andre ministerier? Skal vi i stedet turde fokusere på de værdier, der ikke kan måles i økonomiske termer, som f.eks. værdien af natur, ren luft, fællesskab, omsorg...?" (brev 3).

Flere breve forbinder bæredygtighed med økonomiske diskussioner om (u)lighed og klasse med skabelsen af en ny økonomi inden for de planetære grænser. Her findes bl.a. ideen om en doughnut-økonomi som et forbillede for en regenerativ økonomi (Raworth, 2017; breve 6, 9 og 10). Dette er overvejende tilgange til økonomi, der gør op med status quo/vækstlogik (brev 10) og en forestilling om omstilling, hvor industriinteresser kan have den samme indflydelse som hidtil (brev 1, 11). Det giver et samlet billede af, at de nuværende ubæredygtige mønstre for økonomien skal konfronteres direkte som en del af den demokratiske debat om bæredygtighed.

Det er både strukturelle og borger nære forandringer, der ligger brevskriverne på sinde. Ubæredygtige logikker omkring privatforbrug fremhæves i et brev: "Vi skal ikke maxe ud, bare fordi vi kan, eller fordi grådigheden tager over. Fordi mere vil have mere" (brev 5). Denne kritik stilles over for en borgernær tilgang, hvor borgerne både involveres og engageres i omstillingen støttet af lokale myndigheder: "Kommunerne skal påtage sig en mere faciliterende rolle på klima- og miljøområdet, og det kræver markant andre mindset, kompetencer og værktøjer, end de besidder i dag" (brev 9). Flere breve uddyber behovet for at se ud over regler og reguleringer og i stedet skabe rammer for "deltagelse i sociale sammenhænge, hvor bæredygtige handlinger giver mening, anerkendes og deles med andre" (brev 13, se også brev 7 og 12). Flere breve peger på nødvendigheden af en mere relationsorienteret økonomi – en nyorientering, som kræver tid og støtte lokalt til at forandre økonomien fra hverdagspraksisser til samfundsstrukturer.

Organisering af økonomien går altså igen, som en betingelse for at skabe demokratisk bæredygtighed. Begge holder hinanden fastlåst og ude af stand til at forandre sig, uden at den anden følger med. I flere af brevene er også en tydelig frustration over denne relation.

Hastighed, tid og proces

Forholdet mellem tidspres og proces optager ligeledes mange brevskrivere. Et brev udtrykker, at "der er en grundlæggende spænding mellem de demokratiske processer, der tager tid, og det presserende behov for handling i forhold til klima og bæredygtighed. Vi ved, at tempoet i den grønne omstilling er nødvendigt, men hvordan balancerer vi det med ønsket om demokratisk involvering?" (brev 12). I andre breve findes både uddybninger af problematikken og forsøg på at pege på dybereliggende årsager.

I tråd med senere årtiers debat om den antropocæne tidsalders særlige karakteristika (Hamilton, 2017) er der i breve refleksioner over vores tidsperiode som epoke og de udfordringer, omstillingen giver netop nu. Et brev forklarer, hvordan vi har overskredet det punkt, hvor vi kan vende tilbage til en 'naturlig' fortid, som er tilgængelig som en bæredygtig fremtid (brev 10). Et andet brev kritiserer tilsvarende det urealistiske "håb om stabilitet", der ligger i at anvende et bæredygtighedsbegreb fra 1987 (Brundtland-rapporten) til at pege på fremtidige forandringsveje, når tiden siden 1980'erne har været præget af utilstrækkelig og langsom handling. Andre breve knytter dette an til, hvilke tidshorisonter, der er styrende: "Vi har fremelsket en form for demokrati, der i høj grad er ansporet af korttids- og særinteresser, og hvor almindelige mennesker har meget begrænset reel mulighed for at få indflydelse på de beslutninger, der former deres liv" (brev 10).

Endelig anerkender et brev, at manglende *tid* i hverdagen er en grundlæggende udfordring for demokratiet. Mange borgere kan være svære at mobilisere i store spørgsmål om demokratisk bæredygtighed, fordi de "har travlt med børnepasning, madlavning, hus- og havearbejde, karriere, uddannelse osv." (brev 1). Det peger på, at hverdagspraksisser, husholdning og forbrugsmønstre er fastlåste trods mange årtiers diskussioner om bæredygtig udvikling. Et andet brev anvender Hartmut Rosas ide om "accelerationens tidsalder" (2012) for at argumentere for en deceleration, der går på tværs af hverdags- og samfundsforhold: "Alting skal hele tiden være hurtigere, vilde[re], bedre, større. Men vi trænger til

at trække i håndbremsen. For vores egen skyld og for naturens skyld” (brev 5).

Hastighed udgør en del af problematikken for demokrati og bæredygtighed. Her kan et træk i håndbremsen for business-as-usual måske netop give tid og rum til demokratiske processer, der favoriserer bæredygtighed på den lange bane

Samlet set giver brevene et billede af, at menneskers og samfunds evne til at handle med hast er et kritisk problem. Hastighed udgør en del af problematikken for demokrati og bæredygtighed. Her kan et træk i håndbremsen for business-as-usual måske netop give tid og rum til demokratiske processer, der favoriserer bæredygtighed på den lange bane.

Regeneration eller balance?

Overvejelserne om samfundets acceleration og hverdagens hastighed leder i flere breve også til begrebet regeneration. ”Der skal være tid til at hvile, til at regenerere. Det er for mig bæredygtighed” (brev 5), står der i et af brevene. Det kan lede tankerne hen på ”slow”-bevægelserne, eksempelvis ”slow research”, som advokerer for, at den bedste forskning handler om grundighed, tid til kritisk refleksion og tid til at diskutere med andre forskere og aktører i samfundet (Stengers, 2018).

Men hvor denne brevskriver peger på tid til at regenerere som en del af bæredygtighed, findes der også en spænding i bæredygtighedsbegrebet. For handler bæredygtighed om at opnå gode balancer mellem mennesker og natur, eller er bæredygtighed nærmere en nødvendig genopbygning af en ødelagt natur? Den spænding mellem balance og regeneration berøres i flere af brevene:

”Der ligger i ordet bæredygtigt en cirkulær tankegang om, tingene skal gå i nul, men i virkeligheden bør vi også overveje, at bæredygtighed kræver en regenerering af det ødelagte og derfor er mere ambitiøst end bare at få processerne til at gå i nul” (brev 3).

I Brundtland-rapporten fra 1987, som udgør et fælles referencepunkt for miljø- og klimapolitikken internationalt, er det især balancen, som er i fokus: Dels balancen mellem nutid og fremtid (der skal være lige så meget til fremtidige generationer som nutidige) og dels mellem forskellige søjler i samfundet (økonomi, miljø, samfund). Denne forståelse var banebrydende for sin tid, men tager man de kritiske briller på, er det en definition, der sætter menneskets behov i fokus. Ideen om at skulle ”balancere” behovene i de forskellige samfundssøjler rummer også problemer, for som et af brevene påpeger: ”Det er søjler, antikke holdbare søjler, der kan bære uendeligt – sådan tror jeg, det grafiske udtryk var i Brundtland-tiden, og sådan er det i dag. Det er et håb om stabilitet, mens der fortsat tilvejebringes mere viden om nødvendigheden af forandring” (brev 11).

Regeneration, derimod, udfordrer dette og peger på, at vi ikke blot skal mindske vores negative påvirkning, men aktivt genopbygge. I brevene beskrives dette som et behov for at ”give mere, end vi tager, [for] vi har for længst overforbrugt og drevet rovdrift på naturens ressourcer” (brev 9). Begrebet regeneration har også fundet sin vej ind i praksis, f.eks. i bevægelsen for regenerativt jordbrug, hvor jordens frugtbarhed genopbygges gennem konkrete metoder (Ahl og Skovgaard, 2020), og regenerativt byggeri, hvor bygninger skal bidrage aktivt til at genoprette omkringliggende økosystemer med omtanke for både klima, miljø, natur, økonomi og menneskelig trivsel (Aarhus Center for Regenerativt Byggeri, 2025).

I forbindelse med demokratisk bæredygtighed rejses spørgsmålet også, om det blot er jorden og naturen, der skal genoprettes, eller om det også er vores demokrati?

I et af brevene leges med begrebet ”regenerativt demokrati”, der beskrives som ”et demokrati, der hele tiden regenererer sig selv, ved at beslutninger træffes via deltagelse og indflydelse på lavest mulige niveau og ud fra delegering, hvor der er behov. Der er allerede interessante erfaringer med borgerting, kollektiv budgettering osv., der kan bygges videre på” (brev 10).

Her fremhæves, at det regenerative element arbejder "bottom up", altså at det er den nære deltagelse, der giver demokratiet liv og får det til at udvikle sig. I et andet brev påpeges at: "Demokratiet som en akse mellem eliten og den enkelte borger har forskudt sig i retningen af eliten, og der er behov for en balancerende, hvor det demokratiske mandat og de store beslutninger i højere grad findes borgernært" (brev 3).

Borgerinddragelse og deltagelse kan komme til at kræve en masse ressourcer af borgere relativt til andre mere repræsentative demokratiske former, som tilbyder uddelegering af det politiske arbejde, og derved frigiver tid til den enkelte borger (Thorup, 2025). Men flere af brevene påpeger, at der er sket en bevægelse, hvor demokratiet er kommet for langt væk fra borgerne, og derfor har det brug for at blive genopbygget. Og måske kan en regeneration af demokratiet også medvirke til at styrke den miljømæssige og sociale bæredygtighed.

Spændingen mellem regeneration og bæredygtighed er både i forhold til naturen og demokratiet afhængig af, hvordan man forstår det eksisterende. Er naturen så sårbar og ødelagt, at balance er umulig? Og er demokratiet i en krise, som kræver regeneration? Begge åbner nye spørgsmål, men for de brevskrivere, som peger på regeneration, synes der at ligge et håb og potentiale i at påtage sig opgaven med at genopbygge – krisernes omfang til trods.

Afsluttende bemærkninger om demokratisk bæredygtighed i dets kompleksitet

Demokratisk bæredygtighed fremstår i denne artikel ikke som en fast størrelse, men som et åbent og bevægeligt begreb, der siden Brundtland-rapporten (1987) har haft både politikeres, forskeres og praktikeres bevågenhed, og hvor normer, hensyn og grænser løbende må forhandles. De breve fra forskere og praktikere, som artiklen baserer sig på, viser, at forbindelsen mellem demokrati og bæredygtighed fortsat hverken er harmonisk eller entydig. Forbindelse er præget af videnskabelige og sanselige spændinger, dilemmaer og gensidige afhængigheder og åbner flere spørgsmål, end den besvarer. Netop derfor kalder begrebet mindre på endelige definitioner og

mere på vedvarende refleksion over, hvordan vi lever og beslutter sammen under økologiske og sociale vilkår, der er under pres.

Hvis bæredygtighedens nødvendighed bruges til at lukke demokratiske rum, risikerer den grønne omstilling at forstærke eksisterende uligheder og skabe nye former for eksklusion og afmagt

Spørgsmålet om, hvordan kollektive beslutninger om økologiske og sociale grænser kan træffes på måder, der opleves som legitime, er langt fra nyt. Alle rede tidligere er det blevet fremhævet som en kerneudfordring for koblingen mellem demokrati og bæredygtig udvikling (Læssøe, 2008). Brevene aktualiserer dette igen: Hvem får stemme? Hvilke erfaringer tæller som viden? Og hvordan håndteres uenighed, når værdier og livsformer står på spil? Hvis bæredygtighedens nødvendighed bruges til at lukke demokratiske rum, risikerer den grønne omstilling at forstærke eksisterende uligheder og afmagt. Brevene peger på det aktuelle behov for institutionelle og hverdagslige organiseringer, hvor konflikter kan komme til udtryk, og hvor berørte parter reelt kan få indflydelse. Aktuell forskning i bæredygtighedstransformationer peger ligeledes på, at demokratiske praksisser ikke blot er et ideal, men en forudsætning for legitime og langtidsholdbare bæredygtige forandringer (f.eks. Gausset mfl., 2024; Pickering mfl., 2022).

Samtidig rejser brevene spørgsmål om, hvordan bæredygtighed kan blive til noget, der leves og praktiseres – ikke blot noget, der reguleres og måles? Her lader vi tankerne vandre i retning af praksisfællesskaber, lokale eksperimenter og civilsamfunds-

Boks 2: Demokratisk bæredygtighed handler om at stille sig selv, sine fagfæller, sine beslutningstagere og ledere følgende spørgsmål:

- Hvordan træffes kollektive beslutninger om økologiske og sociale grænser på måder, der opleves som legitime?
- Hvordan undgår man, at den grønne omstilling forstærker eksisterende uligheder og demokratiske brud?
- Hvordan kan bæredygtighed blive noget, der leves og praktiseres - ikke blot noget, der reguleres og måles?
- Hvordan kan bæredygtighed samtidig være et fælles ansvar, som vi alle udvikler handlekraft til?
- Hvordan skal vi forholde os til demokratisk bæredygtighed - som proces eller mål eller begge dele?

drevne initiativer, hvor nye måder at organisere liv på afprøves. Historisk og aktuelt ser vi, hvordan borgere organiserer sig sammen i økosamfund, fællesskaber og bevægelser, der forbinder økologiske hensyn med demokratiske beslutningsformer, som eksempelvis netværkene omkring økosamfund i Danmark (Landsforeningen for Økosamfund, 1995). Også aktionsforskning har de sidste 10 år vist, hvordan samarbejder mellem borgere og forskere kan åbne sociale forestillingsevner og skabe nye bæredygtige handlemuligheder (Egmose, 2015).

Brevene peger på, at handlekraft ikke kun er et individuelt anliggende, men et spørgsmål om, hvordan fællesskaber, institutioner og styringsformer indrettes, så mennesker kan erfare, at deres deltagelse gør en forskel. På den måde kan demokratisk bæredygtighed forstås både som proces og som horisont: som løbende dialog, feedback og genforhandling. Vi må anerkende det, vi bygger videre på indenfor dette felt. Både de initiativer i praksis, som igennem mange år har arbejdet for og med demokratisk bæredygtighed, og de forskningsindsigter og begrebsudviklinger, der historisk har fundet sted. Som horisont fungerer demokratisk bæredygtighed som et normativt pejlemærke, der samler bestræbelser på at forbinde omsorg for liv med retfærdige og inkluderende beslutningsformer. Demokratisk bæredygtighed slås an herfra med følgende spørgsmål: Hvordan kan vi blive ved med at skabe rum, hvor både proces og horisont holdes åbne, og hvor spændinger, håb og muligheder kan udforskes retfærdigt for alt levende nu og for fremtidens generationer?

Referencer

- Aarhus Center for Regenerativt Byggeri (2025), <https://acrb.dk/>. Set 10. februar 2026.
- Ahl, Sofie Isager og Sille Skovgaard (2020), "Alt det der ikke vejer noget: En samtale om regenerativt landbrug med Martin Beck", *Ny Jord - Tidsskrift for naturkritik*, vol. 5.
- Brundtland, G.H. (1987), *Our common future world commission on environment and development*, Oxford: Oxford University Press.
- Dupret, K. og J. Krøjer (2023), "A Carefully Engaged Researcher's Body", i D. Lydahl og N.C. Nickelsen, red., *Ethical and Methodological Dilemmas in Social Science Interventions: Careful Engagements in Healthcare, Museums, Design and Beyond*, Art. 20, Springer: pp. 243–56.
- Egmose, Jonas (2015), *Action Research for Sustainability – Social Imagination between Citizens and Scientists*, Ashgate.
- Ellis, C., T.E. Adams og A.P. Bochner (2011), "Autoethnography: An Overview", *Historical Social Research (Köln)*, 36(4(138)): 273–90.
- Elstub, Stephen og Óliver Escobar, red. (2019), *Handbook of Democratic Innovation and Governance*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Gausset, Q. og J.V. Hoff (2024), "Grønne fællesskaber: Et overset element i den grønne omstilling", i S.K. Hansen, S. Krøjer og L. Tønder, red., *Grøn Samfundsteori: Tanker til en økologisk krisetid*, København: Hans Reitzels Forlag, pp. 367–83.
- Hamilton, C. (2017), *Defiant Earth: The Fate of Humans in the Anthropocene*, Cambridge: Polity Press.
- Landsforeningen for Økosamfund <https://okosamfund.dk/>
- Læssøe, A.J. (2008), "Demokrati og bæredygtig udvikling", i *Oplys demokratiet: Faktaark*, Dansk Folkeoplysnings Samråd.
- Koch, A. (1945), *Hvad er Demokrati?*, København: Gyldendal.
- OECD (2020), *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave*, OECD Publishing, Paris.
- Pickering, J., T. Hickmann, K. Bäckstrand, A. Kalfagianni, M. Bloomfield, A. Mert og A.Y. Lo (2022), "Democra-

- tising sustainability transformations: Assessing the transformative potential of democratic practices in environmental governance”, *Earth System Governance*, 11, 100131.
- Raworth, K. (2017), *Doughnut economics: Seven ways to think like a 21st-century economist*, Random House.
- Richardson, L. og E. St. Pierre (2000), “Writing: A method of inquiry”, i N.K. Denzin og Y.S. Lincoln, red., *Handbook of qualitative research*, 2. udg., Sage Publications: pp. 923–48.
- Rosa, H. (2012), *Weltbeziehungen im Zeitalter der Beschleunigung*, Berlin: Suhrkamp.
- Ross, A. (1946), *Hvorfor Demokrati?*, København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Smith, D.E. (2005), *Institutional ethnography: a sociology for people*, 1. udg., The Rowman & Littlefield Publishing Group.
- Stanton, J. (2014), *Democratic sustainability in a new era of localism*, Routledge.
- Stengers, I. (2018), *Another science is possible*, Cambridge, UK: Polity.
- Thorup, M. (2025), *Ustyrligt demokrati: verdens vildeste eksperiment*, Nord Academic.